

مؤلفه‌های تربیت علمی و اخلاقی در شاگردپروری «بانو امین»

مریم رضازاده^۱، زهره مراد نجف‌آبادی^۲، اباذر کافی موسوی^۳*

چکیده

هدف پژوهش حاضر، تبیین معیارها و مؤلفه‌های شاگردپروری «بانو امین» براساس سیره و سخنان ایشان در سال ۱۳۹۹ است. رویکرد این پژوهش کیفی است و برای رسیدن به اهداف پژوهش از روش تحلیل و توصیف سیره، سخن و آثار این بانوی ایرانی بهره گرفته شده است. اطلاعات از طریق نمونه‌گیری هدفمند و در سطح کدگذاری باز و مفهومی، احصاء و دسته‌بندی شده. براساس یافته‌های تحقیق، مؤلفه‌های شاگردپروری بانو امین در دو بُعد علمی و اخلاقی طبقه‌بندی شده است. در بُعد علمی، مؤلفه‌هایی همچون الگوی علمی، ایجاد روحیه علمی و انگیزه تحقیق و همچنین ایجاد نظام صحیح فکری و در بُعد اخلاقی، مؤلفه‌هایی نظیر تبیین مسائل اخلاقی و معنوی، دعوت شاگردان به مبارزه با هوای نفس، تحریک ایمان و اعتقادات دینی متریان، ایجاد تعادل بین مادیات و معنویات مطرح است. انجام این مؤلفه‌ها از وظایفی است که یک استاد متعهد بر دوش دارد و بانو امین در هریک از این زمینه‌ها به بهترین وجه ممکن، عمل کرده است. نتیجه اینکه معرفی سبک زندگی، شیوه تربیتی و نوع فعالیت‌های ایشان می‌تواند راهنمای اساتید، معلمان و مادرانی باشد که در عرصه تعلیم و تربیت تأثیرگذار هستند.

واژگان کلیدی: بانو مجتهده امین، مؤلفه‌های علمی، مؤلفه‌های اخلاقی، شاگردپروری.

۱- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد تفسیر و علوم قرآنی، حوزه علمیه خاوران، قم، ایران. rezazade.mar.64@gmail.com

۲- طلبه سطح ۴ مؤسسه آموزش عالی فاطمه الزهراء، اصفهان، ایران. Zohrehmorad1368@gmail.com

۳- نویسنده مسئول: استادیار گروه معارف اسلامی دانشگاه فرهنگیان، ایران. 1359abazarkafi@gmail.com

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۹/۷/۲۸

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۱۲/۱۵

بیان مسئله

جامعه اسلامی برای ساختن نسلی پویا، توانمند و مجهز به عشق و ایمان، نیازمند معرفی الگوی نمونه‌ای از عالم اسلام برای افراد جامعه به‌ویژه زنان است؛ زیرا زنان، نیمی از پیکره جامعه اسلامی را تشکیل داده و مربیان اصلی تربیت نسل‌ها به حساب می‌آیند. به‌ویژه در این زمان که مهاجمان فرهنگی برای همانندسازی این قشر انسان‌ساز، با فرهنگ خود در حال تلاشند تا زنان مسلمان را با القاب و عناوین فریبنده همچون حمایت از حقوق زنان، اعطای آزادی به زنان، رهایی از بردگی و اسارت مردان، استقلال فکری و...، به بند کشیده و مورد سوءاستفاده‌های مادی و معنوی قرار دهند. براین اساس باتوجه به اهمیت شناخت رموز موفقیت انسان‌های متعالی و الگوبرداری از سیره و روش آنان، بر آن شدیم تا مروری بر زندگی بانو مجتهده امین، یکی از اسوه‌های مطرح بانوان نسل حاضر داشته باشیم و باتوجه به وسعت ابعاد زندگی این بانو، بحث را بر روش شاگردپروری ایشان متمرکز کردیم. در این راه متوجه شدیم که ایشان فقط بر انتقال علوم به ذهن شاگردان اکتفا نمی‌کرد؛ بلکه بر اخلاق و روحیات و باطن آنان نیز نظارت داشت تا فراگیر بتواند با دو بال علم و اخلاق به اوج و قله کمال انسانی پرواز کند.

اهمیت این بحث آنجاست که برخی از اساتید و والدین نسل جدید، فقط بر حفظیات و انتقال تخصص علمی به شاگرد و فرزند خود دلخوش هستند. حال آنکه این کار، آثار و تبعات منفی به‌دنبال دارد؛ به‌گونه‌ای که می‌توان نمونه‌هایی از آثار این آسیب تربیتی را در برخی متخصصان امروزی به‌وضوح مشاهده کرد. ظهور بداخلاقی و بدرفتاری در متخصصانی که آموزش اخلاقی ندیده‌اند و الگوی کاملی در مسیر آنان قرار نگرفته، در جامعه امروزی به‌وفور قابل مشاهده است.

از بانو مجتهده امین، شاگردان و آثار علمی و اخلاقی ارزشمندی به یادگار مانده که منابع مناسبی برای استخراج مؤلفه‌های تربیتی به حساب می‌آیند. نخستین کتاب وی به نام «اربعین الهاشمیه» به زبان عربی است و در آن چهل حدیث در زمینه‌های مختلف کلامی، فلسفی، فقهی، اصولی و اخلاقی به‌طور عمیق و زیبا مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفته است. تألیفات متعدد اخلاقی این بانو عبارتند از: «اخلاق و راه سعادت بشر»، «سیر و سلوک در روش اولیاء»، «النفحات الرحمانیه فی الواردات القلبیه»، «روش خوشبختی توصیه به خواهران ایمانی» و تفسیر پانزده جلدی «مخزن العرفان».

هدف انجام این تحقیق آن است که با مطالعه و شناخت عوامل موفقیت و اثرگذاری بانو امین در امر شاگردپروری و تحلیل و ارائه آن به اساتید و معلمان نسل جدید، زمینه تربیت کامل شاگردان در دو بُعد علمی و اخلاقی، فراهم شود. چرا که این دو بُعد مکمل یکدیگر و به‌عنوان دو بال برای پرواز یک فراگیر به شمار می‌آیند.

با بررسی پیشینه تحقیقات، مشخص می‌شود در مورد جایگاه علمی و اخلاقی بانو مجتهده امین، پژوهش‌های زیادی قابل دسترسی است که در ادامه به برخی از این پژوهش‌ها اشاره می‌شود.

منانی (۱۳۹۶) در مقاله «تبیین و تحلیل مبانی انسان‌شناختی بانو امین و تأثیر آن بر اسلامی‌سازی علوم انسانی»، تأثیر مبانی انسان‌شناختی بانو امین بر علوم انسانی را، در چهار محور ترسیم کرده است: ۱-

تأثیر در مبانی علوم انسانی، ۲- تأثیر در روش‌های علوم انسانی، ۳- تأثیر در اهداف علوم انسانی و ۴- تأثیر در مسائل علوم انسانی. سپس بیان می‌کند که در صورت ورود مؤثر این محورها در علوم انسانی، گامی بلند در راستای اسلامی‌سازی علوم انسانی برداشته خواهد شد.

داوری دولت‌آبادی (۱۳۹۴) در مقاله خود با عنوان «تبیین مبانی فلسفی تعلیقات بانو امین بر کتاب تهذیب الاخلاق مسکویه»، سعی کرده با استقراء کامل تعلیقات بانو امین بر این کتاب، نخست با رویکردی فلسفی، به دسته‌بندی دقیق موضوعی این تعلیقات بپردازد و در ضمن آن به رابطه این تعلیقات با دیدگاه‌های مسکویه نیز اشاره کند. سپس به واکاوی و ریشه‌یابی فلسفی این تعلیقات همت گماشته و با چهار رویکرد هستی‌شناسانه، معرفت‌شناسانه، نفس‌شناسانه و غایت‌شناسانه، به استخراج مبانی این تعلیقات پرداخته و در ادامه با استفاده از دیدگاه‌ها و آراء حکمای صاحب‌مکتب به‌ویژه حکمت متعالیه، تبیینی فلسفی از این مبانی ارائه کرده است.

براریان مرزونی (۱۳۹۵) در مقاله «شخصیت‌شناسی زن با رویکرد تطبیقی در تفسیر مخزن العرفان و تسنیم»، در پی مقایسه شخصیت‌شناسی فردی و اجتماعی زن از دیدگاه بانو مجتهده امین و آیت‌الله جوادی آملی است تا به این مسئله پاسخ دهد که شخصیت‌شناسی زن با رویکرد تطبیقی در تفسیر مخزن العرفان و تسنیم چگونه است؟

باتوجه به پژوهش‌های انجام شده و نیز بررسی سایر آثار موجود، چنین به نظر می‌رسد که اثر مستقل و مدونی که مؤلفه‌های علمی و اخلاقی بانو امین را در راستای شاگرد‌پروری تبیین کند، انجام نشده و انجام چنین پژوهشی، در میان سایر پژوهش‌های تربیتی لازم و ضروری است. مؤلفه‌های علمی و اخلاقی، به‌معنای ملاک‌ها و معیارهای علمی و اخلاقی مورد نظر استاد است که آن‌ها را با شیوه‌های مختلف در جهت تربیت و پرورش شاگردان خویش به‌کار می‌بندد. براین‌اساس، هدف از تحقیق حاضر تبیین مؤلفه‌های علمی و اخلاقی بانو امین در تربیت شاگردان و پاسخ دادن به این سؤال است که ایشان از چه روش‌های تربیتی برای ارتقای علمی و اخلاقی شاگردان خویش بهره می‌گرفته است؟

روش پژوهش

این پژوهش با رویکرد کیفی و با استفاده از روش توصیفی - تحلیلی در سال ۱۳۹۹ انجام شده است. به‌منظور شناسایی و احصاء معیارهای علمی و اخلاقی بانو امین، سیره ایشان به‌انضمام منابع، متون و اسناد معتبر علمی مرتبط با موضوع پژوهش، مورد بررسی و تحلیل قرار گرفته است. نمونه‌گیری به‌شیوه هدفمند و اطلاعات در سطح باز و مفهومی احصاء و دسته‌بندی شده است.

یافته‌های پژوهش

براساس یافته‌های مطالعاتی، مؤلفه‌های شاگرد‌پروری بانو امین را می‌توان در دو محور مؤلفه‌های علمی شاگرد‌پروری و مؤلفه‌های اخلاقی شاگرد‌پروری مورد بررسی قرار داد.

محور اول: مؤلفه‌های علمی شاگردپروری

میزان علم و تخصص یک معلم، نقش مهمی در کسب آگاهی‌های علمی فراگیران دارد؛ ولی مهم‌تر از آن، شیوه انتقال این معلومات به ذهن شاگردان است که باتوجه به تنوع و کاربردی بودن این شیوه‌ها، میزان یادگیری و اثرگذاری مطلوب، بالاتر می‌رود. بنابراین یک معلم زمانی در بُعد تربیت علمی موفق است که دارای دو ویژگی تخصص و شیوه صحیح انتقال تخصص باشد.

با مروری بر آثار علمی و بررسی روش‌های شاگردپروری بانو مجتهده امین، به این نتیجه می‌رسیم که ایشان از جایگاه علمی والایی برخوردار بوده و شخصیتی عقل‌گرا داشت. به‌نحوی که عقل و اندیشه‌اش بر احساسش سیطره و حاکمیت داشت (باقری بیدهنی، ۱۳۸۲، ص ۶۶). ایشان همواره مشتاق فراگیری علم بود و این اشتیاق تا جایی بود که هیچ‌چیز، حتی مرگ فرزندان دلبندهش، مانع ادامه تحصیل او نشد (مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران استان اصفهان، ۱۳۹۶، ص ۱۱۸). او در این مورد گفته است: «من در کودکی و اوایل بلوغ برای مطالعه کتب علمی و شنیدن موضوعات نیکو، حریص بودم و هنگامی که همسالانم به تفریح مشغول بودند، من مشغول مطالعه بودم و به این خاطر مورد طعن و اعتراض دیگران قرار می‌گرفتم» (امین، ۱۳۷۳، ص ۹). مشاهده همین اشتیاق و علاقه شدید او به علم و دانش، الگو و انگیزه‌ای برای شاگردان بود تا در تحصیل علم، همچون استاد خویش حریص باشند.

او ضمن تشویق شاگردان خود به علم‌آموزی، سعی داشت آنان را با آثار و تبعات علوم نیز آشنا کند و برای این کار، معیار و میزانی برای تفکیک این آثار معرفی می‌کرد تا شاگردان متوجه شوند چه‌موقع از مسیر علم‌آموزی صحیح خارج شده‌اند. او به فراگیران خود می‌گفت: «علم آن چیزی است که تو را از ورطه هلاکت و ضلالت نجات بخشد و از نادانی به دانایی و از فقدان به وجدان و از ظلمت ریب و شک، به نور فهم و ایقان رهبری نماید» (امین، ۱۳۹۱، ص ۱۲۸).

برای تبیین بهتر مؤلفه‌های علمی شاگردپروری بانو امین، در ادامه بحث را در سه محور «خودالگویی علمی»، «ایجاد روحیه تحقیق و پژوهش» و «اصلاح نظام فکری شاگردان» پیش می‌بریم.

الف) خودالگویی علمی

الگوها، قطب‌نماهای مسیر انسان کامل شدن به حساب می‌آیند. تربیت علمی، بدون نمایش سمبل‌ها، نمونه‌ها و مدل‌ها رهنمون‌های بی‌روح و منجمدی است که ثمره‌ای بسیار ناچیز دارد (اللهامی‌نیا، بی‌تا، ص ۱۹۳). فراگیر معمولاً رفتاری را که از معلم یا والدین خود به‌عنوان الگو مشاهده می‌کند، به خاطر می‌سپارد و در مرحله بازآفرینی، همان را تکرار می‌کند (شعبانی، ۱۳۸۲، ص ۵۲). براین اساس، این مؤلفه علمی یکی از بهترین و مؤثرترین روش‌هایی است که استاد می‌تواند از آن در جهت علم‌آموزی به فراگیران، بهره‌برداری کند. در این روش، استاد، بدون سخن گفتن پیرامون مسائل علمی و آموزشی، به تربیت علمی شاگردان

پرداخته و بدون تصریح به روش و اسلوب خود، در منش علمی و روحیه پرسشگری، تحقیق و مطالعه دانش‌پژوهان اثر می‌گذارد (شکوهی‌یکتا، ۱۳۷۰، ص ۱۱۲).

خودالگویی علمی بانو امین و ارتباط آموزشی ایشان با شاگردان خویش را می‌توان با ویژگی‌هایی همچون نوع رفتار با شاگردان، شیوه نمره دادن، رعایت اصول تربیتی، رعایت حال مخاطبان و اعتدال در هنگام آموزش و تدریس، بازشناخت. این موارد را می‌توان از سخن شاگردان بانو امین استنباط کرد. برای نمونه یکی از شاگردان ایشان چنین می‌گوید: «قداست و روحانیت خاصی در چهره، حرکات، رفتار و گفتار ایشان نمایان بود. نظم و دقت و نکته‌سنجی ایشان بسیار قابل ستایش بود. ایشان به بیانات دانش‌آموزان گوش می‌کرد و با کمال دقت و عادلانه به آن‌ها نمره می‌داد. باتوجه به اصل تشویق، افراد را راهنمایی و امیدوار می‌کرد. خالصانه و عاشقانه درس می‌گفت و هیچ انگیزه‌ای جز رضای خدا و هدایت بندگان او نداشت. ایشان طبق نیازهای جامعه و تناسب گروه سنی با افراد صحبت می‌کرد» (هما‌یونی، ۱۳۹۲، ص ۲۰۰).

البته آنچه در کلاس درس بانو مجتهده امین به چشم می‌خورد، چیزی فراتر و ارزشمندتر از الگودهی است؛ زیرا کلاس درس او، کلاس عشق بود و جذبه‌های معنوی و روح وسیع استاد، شاگردان را به مسیر علم جذب می‌کرد. یکی از فراگیران در مورد تأثیرگذاری حالات خاص و معنوی بانو امین، می‌نویسد: «استاد مجتهده بانو امین هنگامی که «اسرارالایات» را به ما درس می‌داد، چنان زیبا تدریس می‌کرد که تمامی کلمات آن بر جان ما می‌نشست و حالاتی خاص در این کلاس اختصاصی داشتیم» (هما‌یونی، ۱۳۹۲، ص ۷۲). شاگرد دیگر ایشان نیز بعد از گذشت سال‌ها، همچنان شیفته و مشتاق علم است و این حالت خود را مرهون انفاس قدسیه استاد خویش می‌داند و می‌گوید: «اثر انفاس قدسیه ایشان مرا باری کرد و هم‌اکنون نیز عشق به مطالعه در من شعله‌ور است و هیچ لذتی برای من بالاتر از مطالعه نیست» (هما‌یونی، ۱۳۹۲، ص ۲۰۶). این سخنان بیانگر خودالگویی علمی بانو امین و نحوه تأثیرگذاری ایشان بر فراگیران از طریق انفاس قدسی و جاذبه‌های روحی ایشان است.

ب) ایجاد روحیه تحقیق و پژوهش

یکی از وظایف مهم معلم این است که روحیه تحقیق و پژوهش را در شاگردان خویش ایجاد و تقویت کند. یک استاد باید به‌جای انتقال معلومات و محفوظات به ذهن مخاطب، آنان را با سؤالاتی مواجه کرده و حس جست‌وجوگری و کنجکاوی را در آنان زنده کند و بداند ایجاد این احساس در شاگردان، مهم‌تر از خود علم‌آموزی است. اساتید می‌توانند به‌همراه شاگردان، در طرح‌ها و مباحثه‌های علمی شرکت کرده و نحوه صحیح مطالعه و پژوهش را به‌طور عملی و از طریق مشاهده به آنان بیاموزند. رعایت این وظیفه مهم در طول زندگانی علمی استاد مجتهده امین به چشم می‌خورد. به‌طوری‌که همواره ارتباط علمی و پژوهشی ایشان با شاگردان خود برقرار بود. به‌ویژه از این جهت که ایشان خود اهل مطالعه، تحقیق و نگارش بود و آثار و تألیفات متعدد علمی و پژوهشی از خود به یادگار گذاشته است. بدیهی است وقتی خود استاد اهل تحقیق، مطالعه، تألیف و نوشتن باشد، این روحیه و انگیزه را به دانشجویان خود نیز انتقال می‌دهد و آنان را تشنه و

مشناتق پژوهش می‌کند. این نکته را می‌توان از کثرت آثار و تألیفات علمی و پژوهشی شاگردان ایشان دریافت. برای نمونه بانو «همایونی» یکی از شاگردان ایشان و دارای آثار پژوهشی متعددی همچون کتاب‌های «زن مظهر خلاقیت الله»، «عشق ذوالقربی»، «نسیم ولایت» ترجمه کتاب الاربعین الهاشمیه و مقالات متعدد است (همایونی، ۱۳۹۲، ص ۱۶۹).

نحوه تعامل و رفتار کریمانه ایشان با شاگردان به نحوی بود که هر طالب علمی مجذوب و شیفته‌اش می‌شد. حتی زنان بی‌سواد نیز با عشق و علاقه‌ای که نسبت به بانو پیدا می‌کردند، راه سوادآموزی را در پیش گرفته و از محافل ایشان بهره‌مند می‌شدند (مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران/ استان اصفهان، ۱۳۹۶، ص ۱۶۲). ایشان با تشویق فراگیران به تحصیل علم، آنان را چنان شیفته دانش می‌کرد که برخی از آنان به مدارج و رتبه‌های عالی علمی دست یافتند. برای نمونه خانم علویه همایونی، شاگرد ممتاز ایشان، با مشورت و تشویق استاد خویش در امتحانات تربیت مدرس تهران و ورودی دانشگاه الهیات به‌عنوان نفر اول پذیرفته‌شدگان معرفی شد (همایونی، ۱۳۹۲، ص ۱۳۲). بنابراین در روش علمی و تحقیقی بانو امین، مؤلفه ایجاد انگیزه و روحیه پژوهشی از اهمیت خاصی برخوردار بوده و این مهم، هم در آثار و تألیفات خودش ظهور و بروز دارد و هم در سیر تربیت علمی و آموزشی شاگردان و فراگیران، آشکار است.

ج) اصلاح نظام فکری شاگردان

شناخت ساختار فکری شاگرد و سعی در اصلاح و بازنگری آن، از وظایف و ویژگی‌های مهم استاد است. بدین صورت که استاد از نوع رفتار و صحبت‌های شاگردان، به افکار و اهداف آنان پی برده و در صورتی که خطایی در این ساختار فکری مشاهده کند، آن را تصحیح می‌کند. این تصحیح می‌تواند به صورت مستقیم و تذکر شفاهی باشد، یا به روش غیرمستقیم و با ایجاد محیط ایمن و سالم صورت پذیرد.

بانو امین با درک اهمیت این موضوع، به هر دو روش فوق به اصلاح و تربیت شاگردان خویش می‌پرداخت. در گام نخست با بیان انواع فکر و اندیشه به تمایز علوم پرداخته و به منظور ایجاد نظام فکری صحیح میان دانش‌پژوهان، میان علم حقیقی و غیرحقیقی تمایز قائل می‌شد و علم حقیقی را در یادگیری قیل و قال‌ها نمی‌دانست. همچنین بین «علم» و «علم‌نما» نیز تمایز قائل می‌شد و مدعیان فراگرفتن برخی اصطلاحات یا حفظ کردن معانی الفاظ را فقط «لاف‌زنان علم» معرفی می‌کرد (امین، ۱۳۹۱، ص ۱۲۵). به عبارت دیگر، از دیدگاه ایشان، علم باید انسان را نورانی‌تر کند، نه آنکه بر حجاب ظلمت او بیفزاید. همچنین ایشان به منظور ایجاد نگرش و جهان‌بینی صحیح برای شاگردان، نخستین وظیفه انسان را کسب معارف و فهم حقایق عالم عنوان کرده، رسیدن به کمال و کشف حقایق عالم و موجودات را منوط به تحصیل و کسب معارف می‌دانست و تفکر را، نیازمند تطهیر باطن از رذایل و مزین ساختن آن به فضایل می‌پنداشت (امین، ۱۳۹۲، ص ۷۳).

بانوی ایرانی با تأکید بر ضرورت شناخت حقیقت خویش و سعادت انسان، به ایجاد جهان‌بینی علمی و فکری صحیح در میان شاگردان خویش همت گمارده و می‌گفت: «عیب کار اینجاست که خود را

نمی‌شناسیم و نمی‌دانیم سعادت ما در چیست و چگونه باید به خود احسان کنیم. آری هر چه بر سر انسان می‌آید، روی اصل نادانی است. اگر خود را می‌شناختیم و می‌دانستیم که یک جوهر ملکوتی و الهی در قعر روح ما پنهان است که حقیقت ما و امتیاز ما نسبت به سایر حیوانات است، می‌فهمیدیم که احسان به خود این است که آن جوهر ملکوتی الهی را پرورش دهیم» (امین، ۱۳۹۲، ص ۲۷۳). ایشان در بیان لزوم توجه به افکار صحیح و رابطه آن با سعادت انسان نوشته است: «سعادت‌مندترین مردم کسی است که دارای فکر بزرگ و ضمیر روشن باشد و درمقابل مشکلات، متانت و استقامت او به مرتبه‌ای برسد که هیچ طوفان و آفتی نتواند وی را تکان دهد» (امین، ۱۳۹۲، ص ۱۵۲).

اما در گام دوم و روش غیرمستقیم اصلاح ساختار فکری، ایشان با تأسیس دبیرستان دخترانه امین و حوزه علمیه مکتب فاطمه (س) توانست در شرایط بد فرهنگی آن‌زمان، تأثیر مثبتی بر تربیت افکار و اندیشه دختران ایران زمین داشته باشد (ریاحی، ۱۳۷۵، ص ۱۰۶).

محور دوم: مؤلفه‌های شاگرد‌پروری اخلاقی بانو امین

اگر انسان تربیت اخلاقی و معنوی نداشته باشد، هرچند در سایر جنبه‌های عقلانی، جسمانی، اجتماعی و... پیشرفت کند، موفقیت لازم را به دست نیاورده و دچار نبود توازن خواهد شد. چه بسا غفلت از تربیت اخلاقی و معنوی باعث از بین رفتن آثار مثبت دیگر جنبه‌های تربیت شود (صمدی، دوابی و اقبالی، ۱۳۹۱، ص ۴۰). براین اساس لازم است استاد علاوه بر انتقال مطالب علمی، به ابعاد درونی شخصیت شاگردان، نوع رفتار، اخلاق و سلوک آن‌ها نیز توجه داشته باشد.

با نگاهی به زندگانی پربرکت بانوی فاضله متوجه می‌شویم که ایشان اهتمام ویژه‌ای به تهذیب اخلاقی شاگردان خویش داشته و نخستین قدم در راه سعادت و کسب فضیلت را رجوع به نفس و از بین بردن رذایل اخلاقی از قلب می‌دانست. ایشان با احساس مسئولیتی که نسبت به جامعه داشت، سعی کرد با نوشتن کتاب و مقالات، تأسیس مدرسه و مکتب علمی و اسلامی و پاسخگویی به سؤالات و راهنمایی طالبان علم و فضیلت به‌ویژه جامعه زنان، گام‌های مؤثری در تربیت و تهذیب نفس شاگردان مکتبش بردارد. آن هم در زمانی که مشکلات اخلاقی و تربیتی جامعه زیاد بود و موانع بسیاری در راه تحصیل علوم و معارف اسلامی وجود داشت. برای نمونه ایشان در کتاب «روش خوشبختی»، معنای سعادت و خوشبختی و ارکان آن را به زبانی ساده برای خواهران ایمانی بیان می‌کند (امین، ۱۳۵۵)، در کتاب «معاد» به سیر تکاملی بشر تا رسیدن به معاد می‌پردازد (امین، ۱۳۸۷) و کتاب «الاربعین الهاشمیه» را به‌جهت تبیین نکات و روایات اخلاقی، نگاشته است (امین، ۱۳۵۷، مقدمه). همچنین هنگامی که احساس می‌کند اسلام در خطر است، به این نوشتار اکتفا نکرده، از خانه بیرون آمده و به ارشاد خواهران در زمینه حفظ شخصیت زن می‌پردازد (مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواهران استان اصفهان، ۱۳۹۶، ص ۱۶۱).

برای تبیین بهتر مؤلفه‌های شاگردپروری اخلاقی بانو امین، در ادامه بحث را در سه محور «تبیین مسائل اخلاقی»، «دعوت شاگردان به مبارزه با هوای نفس» و «ایجاد تعادل در رفتار و اخلاق» پیش می‌بریم.

الف) تبیین مسائل اخلاقی

تأثیر استاد بر تربیت اخلاقی و خودسازی شاگرد و اهمیت ارائه راهکارها و مراقبت‌های صحیح و به‌جا بر کسی پوشیده نیست. با مطالعه شرح حال انسان‌هایی که به تعالی روحی و درجات بالای اخلاقی رسیده‌اند، نقش اساتید آنان را به‌وضوح می‌توان مشاهده کرد. علامه شعرانی (قدس سره) در این رابطه می‌نویسد: «چگونه برای آدمی امکان دارد که بدون نظارت و اشراف استاد به نقایص خود پی برد و راه معالجه آن را دریابد؛ درحالی‌که در تجارت و بنایی و طبابت که بسی آسان‌ترند، بدون نظارت یک استاد نمی‌توان به عیوب و نقایص کار پی برد؟» (بحرالعلوم، ۱۴۱۸ ق، ص ۱۷۶).

بانو امین با توجه به وضعیت زمانه و ترویج ضد اخلاقیات توسط دستگاه حاکمیت، به‌خوبی می‌دانست که مجال و زمینه تربیت اخلاقی دختران تا چه حد محدود است و به‌عنوان یک معلم متعهد، در قبال زنان جامعه احساس مسئولیت می‌کرد و از هر جانی که می‌توانست در راه تعلیم و تربیت آنان به‌ویژه از جهت اخلاقی می‌کوشید. ایشان از مشاهده وضع زنانی که تحت تأثیر وضع جامعه آن زمان قرار گرفته بودند، زجر می‌برد و می‌گفت: «اگر زنان قدر خود را می‌دانستند و اگر می‌دانستند چه نقشی در نظام عالم دارند و خدا چه مرحمتی به آن‌ها کرده، در جامعه این‌قدر ذلت نمی‌کشیدند» (اسلامیت، ۱۳۸۹، ص ۱۰).

این بانوی گرامی، تزکیه اخلاقی را برای فراگیران خود مقدم بر تعلیم می‌دانست و معتقد بود که علم بدون تهذیب نفس، حجاب است (صالحی، ۱۳۹۵). او می‌گفت: «عیب کار اینجاست که از عیوب خود بی‌خبریم و ممکن است رذایل نفسانی را فضایل اخلاقی پنداریم و در طلبش پافشاری کنیم» (امین، ۱۳۹۲، ص ۱۸).

ایشان دغدغه رستگاری خود و هموعان خود، به‌ویژه زنان را داشت و جلوه‌گری و خودنمایی را یکی از خصایص اصلی زنان می‌دانست که می‌تواند مانع کمالات نفسانی او شود. بنابراین بر عفت و حجاب تأکید می‌کرد و معتقد بود تحصیل معارف قرآنی و کمالات معنوی می‌تواند زنان را در مسیر رستگاری قرار دهد (معاونت امور فرهنگی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۲، صص ۲۹-۲۷). ایشان به خواهران ایمانی خود سفارش می‌کرد که: «دو اصل ایمان و اخلاق، ضامن آرام کردن روح است» و «همه کارهایی که حاکی از فساد اخلاقی است، از ایمان نداشتن و نبود وجدان اخلاقی است» (جمعی از اساتید، ۱۳۸۵، ص ۱۵۹). همچنین «خوشی و خوشبختی در اثر اخلاق نیک پدید می‌آید و تمام گرفتاری‌ها و نقطه ضعف‌ها در زندگانی بشر، از بداخلاقی است» (جمعی از اساتید، ۱۳۸۵، ص ۱۶۷).

این بانوی شایسته علاوه بر بیان توصیه‌های اخلاقی، به‌گونه‌ای عمل می‌کرد که شاگردان به رعایت نکات اخلاقی تشویق می‌شدند. چنانچه یکی از شاگردان بانو در مورد این نوع تأثیر می‌گوید: «اخلاق و رفتار

ایشان برای من بیشتر از علم و درسش اثر می‌گذاشت. رفتار بانو امین بسیار امید می‌داد. هرکس در خدمت این بانوی مکرمه می‌نشست، امیدش را زیاد می‌کرد. از روحیات بارز خانم امین، نهایت تواضع، فروتنی، حلم و آرامش روحی فوق‌العاده ایشان بود» (مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خواران استان اصفهان، ۱۳۹۶، ص ۱۶۳).

ب) دعوت شاگردان به مبارزه با هوای نفس

مبارزه با هوای نفس به معنی تشویق شاگردان به رفتارهای پسندیده‌ای است که مخالف میل‌ها و گرایش‌های نفسانی است. از این‌رو هرگاه مربی، شاگرد خود را به رفتارهای اخلاقی تشویق کند، به تدریج با آن خو گرفته و لذت آن را درمی‌یابد. در این هنگام است که خودبه‌خود و بدون نیاز به عامل بیرونی، رفتارهای اخلاقی را انجام می‌دهد و از رفتارهای ضد اخلاقی دوری کرده و با هوای نفس خود مبارزه می‌کند. پس از تشخیص درستی یا نادرستی رفتار، مطابق تشخیص خود عمل کرده و تحت تأثیر مانع‌های درونی و بیرونی قرار نمی‌گیرد (صمدی و همکاران، ۱۳۹۱، صص ۵۱-۵۰).

البته شرط این تأثیرگذاری این است که خود استاد نیز بر تمایلات نفسانی خویش غالب بوده و تابع هوای نفس خویش نباشد. بر همین اساس بانو امین، منازل السائرین خواجه عبدالله را مطالعه کرده و همواره از نفس خویش مراقبت می‌کرد؛ مراقبتی شدیدتر از حسابرس شریک از شریک دیگرش و مولا از عبدش! همین محاسبه نفس نیز او را در راه خودسازی موفق ساخت (جمعی از محققان، ۱۳۸۹، ص ۱۸۵) و توانست شاگردانی اخلاقی، تربیت کند.

ایشان مبارزه با هوای نفس را جهاد اکبر می‌دانست و همواره از شاگردان خویش می‌خواست بر نفس خویش مواظبت کنند و تسلیم خوش‌گذرانی‌ها و هوس‌های زودگذر این دنیا نشوند. بلکه با تحمل ریاضت و زحمت، با تمایلات و شهوات نفسانی مقابله کنند (خواجه‌نوری، ۱۳۷۴). برای نمونه ایشان در مورد تأثیر ردایب نفسانی بر جسم و روح می‌گوید: «برای سلامتی روح و روان و آسایش تن، بایستی با نفس، مجاهده کرد و عادات زشت و اخلاق فاسد را از میان برد و این همان جهاد اکبر است. کینه، غبطه، حسد، کبر، حرص، بخل، غضب و امثال این‌ها تولید سمومی می‌کند که به سلامتی شخص ضرر می‌رساند و قوه حیاتی که برای فکر و عمل است، صرف خود می‌نماید» (جمعی از محققین، ۱۳۸۹، ص ۵۰۸). او مکرر می‌گفت: «انسان باید مراقب حال خود باشد. در اول هر روز با خود «معاهده» کنید. بعد در طی روز «مراقبه» داشته باشید. در انتهای امر، خودتان را «محاسبه» کنید و اگر کار خلافی از شما سر زده بود، «معاتبه» داشته باشید» (دوودی‌فرد، ۱۳۷۶، ص ۳۸). همچنین باتوجه به شرایط اجتماعی حاکم و مبارزه علنی حکومت با حجاب (مکی، ۱۳۶۶، ج ۵، ص ۱۶۳)، زنان را دعوت به جهاد در راه خدا می‌کرد و معتقد بود: «هر زنی برخلاف میل نفسانی مجاهده با نفس کرده، در خانه بنشیند و حفظ ناموس و عفت خود کند، از مجاهدین فی سبیل‌الله محسوب می‌شود؛ بلکه بالاتر» (امین، ۱۳۵۵، صص ۱۰۰-۹۹).

دغدغه ایشان نسبت به این مسئله تا حدی بود که محتوای وصیت‌نامه او بر توجه و شناخت حقیقت دنیا و پرهیز از هوای نفس تأکید دارد و محور اصلی این وصیت‌نامه قرار گرفته است. ایشان با جملاتی قابل تأمل خطاب به خوانندگان چنین نوشته است: «بیش از همه چیز از نفس اماره خطاکار غافل و ساهی لاهی که فقط متوجه شهوات و تزئینات طبیعت است، برحذر باش که بالاترین دشمنان تو است». «خود را در شکستن شهوات نفسانی به زحمت بینداز» و «بدان که هیچ‌کس به مقام موحدین و متوکلین و صالحین و متقین نمی‌رسد، جز بعد از ریاضت‌های دشوار و کوشش‌های بسیار» (معاونت امور فرهنگی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی، ۱۳۷۲، صص ۶۷-۶۵).

ج) ایجاد تعادل در رفتار و اخلاق

یکی دیگر از وظایف استاد، ایجاد و حفظ تعادل در رفتار و اخلاق شاگردان و پرهیز آنان از افراط و تفریط در امور زندگی، تحصیل علم و حتی امور معنوی است. یک استاد موفق ابتدا خود باید مسیر اعتدال را بپیماید و اگر مشاهده کرد فراگیری رفتار افراط یا تفریط شده، با سبک‌های مختلف تربیتی او را به سمت تعادل هدایت کند؛ چون آنان هنوز شناخت کامل و قدرت تمییز لازم را برای تشخیص میزان و مقدار عمل ندارند و به همین خاطر است که تندروی و کندروی ریشه در جهل انسان دارد و از خصیصه‌های افراد جاهل شمرده شده است. چنانچه در سخنی از امیرالمومنین (ع) به همین نکته اشاره شده است: «لَا تَرَى الْجَاهِلَ إِلَّا مُفْرَطاً أَوْ مُفْرَطاً»؛ شخص جاهل یا در حال تندروی است، یا در حال کندروی (مکارم شیرازی، ۱۴۲۸، ص ۱۵۹).

مطالعه شیوه زندگی بانو امین، بیانگر حفظ تعادل، مراعات اعتدال و پرهیز از افراط و تفریط در امور زندگی، شوهرداری، تربیت فرزند، تعلیم و عبادت است (بی‌نا، بی‌تا)؛ چنانچه «عبدالله سبیتی» نویسنده و روزنامه‌نگار بغدادی در توصیف ایشان می‌نویسد: «زندگی بانوی ایرانی آمیزه‌ای از کتاب، محراب، همسر و فرزند بود» (امین، ۱۳۷۳، مقدمه). در واقع مراعات اعتدال، اصل مهم زندگی این بانوی گران‌قدر بود و او سعی داشت این روحیه را به شاگردان خودش نیز منتقل کند (همایونی، ۱۳۹۲). ایشان معتقد بود که: «ناموس خلقت عالم روی همین پایه تعادل و توازن برپا شده و زیاده‌روی در امر تحصیل و مطالعه موجب فرسودگی و ناتوانی جسم خواهد شد و درست در ایامی که محقق انتظار دارد از مطالعات و تحقیقات خود بهره علمی ببرد، از فعالیت باز می‌ماند» (جمعی از محققین، ۱۳۸۹، ص ۱۸۸).

بحث و نتیجه‌گیری

روش شاگردپروری بانو امین منحصر به انتقال حفظیات به شاگردان نبود؛ بلکه ایشان باتوجه به اهمیت تحصیل همزمان اخلاق و علم، به تربیت دو بُعد علمی و اخلاقی شاگردان خویش می‌پرداخت. براین‌اساس بحث در دو مؤلفه شاگردپروری علمی و شاگردپروری اخلاقی مورد بررسی قرار گرفت. اگرچه روش‌های تعلیم بانو امین در بُعد علمی فراوان است، ولی می‌توان این روش‌ها را در سه محور اصلی خلاصه کرده و بقیه روش‌های فرعی را به یکی از این سه محور برگشت داد. محورهایی چون خودالگویی علمی یا همان

روش غیر مستقیم، ایجاد روحیه علمی و انگیزه تحقیق در فراگیران و اصلاح نظام فکری شاگردان محورهای اصلی شاگردپروری علمی بانو امین به حساب می‌آید که برای هر یک، نمونه‌ها و شواهدی قابل ذکر است. در بُعد اخلاقی نیز روش‌های بانوامین در سه محور تبیین مسائل اخلاقی و معنوی، دعوت شاگردان به مبارزه با هوای نفس و ایجاد تعادل در رفتار و اخلاق شاگردان قابل بررسی است.

باتوجه به اینکه بانوی ایرانی از سرچشمه‌های عرفان و حکمت الهی نیز اشراق می‌شد، کلاس درس او با کلاس سایر اساتید در مراکز علمی و آموزشی متفاوت بود. روش او کشف گوهر وجودی شاگردان و تصرف در روح و نفس آنان بود؛ به گونه‌ای که آنان را مجذوب علم و علم‌آموزی می‌کرد و دانش‌پژوهان، نشاط خود را در ملاقات دوباره استاد می‌دیدند. او علاوه بر توجه به مؤلفه‌های علمی رایج، با استفاده از جذبه‌های روحی و نفحات رحمانی آن‌چنان فراگیران و شاگردان را تحت تأثیر خود قرار می‌داد که آنان، مراحل و مدارج عالی علمی را در شرایط نامساعد تحصیلی آن زمان پیمودند و موفق به یادگیری علوم و معارف اسلامی در سطح عالی شدند.

اما فعالیت‌های علمی این بانوی ارجمند منحصر به فراگیران نبود؛ در مواردی عموم زنان نیز مخاطب ایشان بودند و او توانست زنان بی‌سواد را نیز تحت تعلیم قرار دهد. هرچند در مواردی نیز اساتید و علما برای مباحثه به منزل ایشان رفت و آمد داشتند.

این بانوی عالی‌قدر به منظور ترویج روحیه پژوهشگری در میان فراگیران، علاوه بر آنکه خود به نگارش کتب گوناگون پرداخت، با ایجاد انگیزه‌های پژوهشی، شاگردان محقق و پژوهشگری نیز تربیت کرد که هر کدام، آثار و تألیفات ماندگاری از خود به یادگار گذاشته‌اند.

پیشنهاد می‌شود آن دسته از پژوهشگرانی که به دنبال تحقیق و پژوهش در سیره و آثار بزرگانی همچون بانو مجتهده امین هستند، مؤلفه یا معیارهای دیگر تربیتی مانند مؤلفه‌های تربیت فرزند، مؤلفه‌های همسرداری، مؤلفه‌های فعالیت‌های اجتماعی و مؤلفه‌های تحصیلی این بانوی بزرگوار را از سیره، سخن و آثار ایشان استخراج کرده و آن‌ها را به شیوه علمی تحقیقاتی ارائه کنند.

منابع

- قرآن کریم (حسین انصاریان مترجم).
- اسلامیت، م. (۱۳۸۹). *بانو امین و تفسیر مخزن العرفان*. تهران: خانه کتاب.
- الهامی‌نیا، ع. (بی‌تا). *تبلیغ در قرآن*. قم: پژوهشکده تحقیقات اسلامی نمایندگی ولی فقیه در سپاه امین، ن. (۱۳۵۵). *روش خوشبختی*. اصفهان: انتشارات ثقفی.
- امین، ن. (۱۳۵۷). *الاربعین الهاشمیه فی شرح جمله من الأحادیث الواردة فی العلوم الدینیة*. دمشق: دار الفکر.
- امین، ن. (۱۳۷۳). *النفحات الرحمانیه فی الواردات القلبیه*. اصفهان: انتشارات گلبهار.
- امین، ن. (۱۳۸۷). *معاد یا آخرین سیر بشر*. اصفهان: انتشارات گنبدی‌های فیروزه‌ای.
- امین، ن. (۱۳۹۱). *سیر و سلوک در روش اولیاء و طریق سیر سعداء*. اصفهان: گلبهار.

- امین، ن. (۱۳۹۲). *اخلاق و راه سعادت*. اصفهان: انتشارات گلبهار.
- باقری بیدهندی، ن. (۱۳۸۲). *بانوی نمونه (جلوه‌هایی از حیات بانوی مجتهده)*. قم: بوستان کتاب.
- بحرالعلوم، م. (۱۴۱۸ ق). *رساله سیر و سلوک (تحفه الملوک)*. مشهد: علامه طباطبایی.
- براریان مرزونی، ر. (۱۳۹۵). *شخصیت‌شناسی زن با رویکرد تطبیقی در تفسیر مخزن العرفان و تسنیم*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه مازندران.
- بی‌نا. (بی‌تا). *نرم‌افزار بانوی ایرانی*. اصفهان: مؤسسه پژوهش‌های دینی امام امیرالمؤمنین (ع).
- جمعی از اساتید. (۱۳۸۵). *گلچینی از آثار بانو مجتهده آیت‌الله امین*. تهران: فر اندیش.
- جمعی از محققین، (۱۳۸۹). *فریده عصر*. تهران: نشر هستی‌نما.
- خواججه‌نوری، م. (۱۳۷۴). *مجموعه مقالات و سخنرانی‌های اولین و دومین کنگره بزرگداشت بانوی مجتهده سیده نصرت امین*. تهران: سازمان چاپ و انتشارات وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی.
- داوری دولت‌آبادی، ز. (۱۳۹۴). *تبیین مبانی فلسفی تعلیقات بانو امین بر کتاب تهذیب الاخلاق مسکویه*. پایان‌نامه کارشناسی ارشد. دانشکده الهیات و معارف اسلامی. دانشگاه قم.
- داوودی‌فرد، پ. (۱۳۷۶). *نگاهی به زندگی و آثار مرحوم بانو امین. مجله پیام زن*. (۶۳)، ۴۴.
- ریاحی، م. (۱۳۷۵). *مشاهیر زنان اصفهان از عصر گذشته تا عصر حاضر*. اصفهان: اداره فرهنگ و ارشاد.
- شکوهی یکتا، م. (۱۳۷۰). *تعلیم و تربیت اسلامی (مبانی و روش‌ها)*. تهران: دفتر تحقیقات و برنامه‌ریزی و تألیف کتب درسی آموزش و پرورش.
- شعبانی ح. (۱۳۸۲). *مهارت‌های آموزشی و پرورشی*. تهران: انتشارات سمت.
- صالحی، ز. (۱۳۹۵). *جایگاه اخلاق و فقه در آثار و فعالیت‌های بانو امین. مجله اطلاعات حکمت و معرفت*. (۴)، ۵۷-۶۳.
- صمدی، م.؛ دوایی، م. و اقبالیان، ط. (۱۳۹۱). *مبانی، اصول و روش‌های تربیت اخلاقی در سیره پیامبر (ص) و اهل بیت (ع)*. فصلنامه پژوهش در مسائل تعلیم و تربیت اسلامی. (۱۶)، ۳۷-۶۴.
- مرکز مدیریت حوزه‌های علمیه خاوران استان اصفهان، *طلایه‌داران پارسایی*. (۱۳۹۶). قم: مرکز نشر هاجر.
- معاونت امور فرهنگی مرکز مطالعات و تحقیقات فرهنگی (واحد فرهنگی خاوران). *وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی*. (۱۳۷۲). *یادنامه بانوی مجتهده حجة الاسلام و المسلمین سیده نصرت امین*. تهران: مؤسسه نمایشگاه‌های فرهنگی ایران.
- مکارم شیرازی، ن. (۱۴۲۸). *الاخلاق فی القرآن*. قم: مدرسه الامام علی بن ابی طالب (ع).
- مکی، ح. (۱۳۶۶). *تاریخ بیست ساله ایران*. تهران: ناشر.
- منانی، ف. (۱۳۹۶). *تبیین و تحلیل مبانی انسان‌شناختی بانو امین و تأثیر آن بر اسلامی‌سازی علوم انسانی*. پایان‌نامه دکتری. دانشگاه معارف اسلامی قم.
- همایونی، ز. (۱۳۹۲). *زندگانی بانوی ایرانی*. اصفهان: گلبهار.